

Εύλογη διάρκεια δίκης

Ο μη υπολογισμός των χρονικών διαστημάτων, κατά τα οποία αναβλήθηκε η υπόθεση χάριν προστασίας της δημόσιας υγείας, δεν ήταν μεγάλης διάρκειας σε σχέση με τον συνολικό χρόνο εκδίκασης της υπόθεσης και δεν επηρεάζει το ύψος της αποζημίωσης που τυχόν πρέπει να επιδικασθεί.

εύλογη διάρκεια δίκης – άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ – αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης (άρθρα 53 επ. του ν. 4055/2012) – υπολογισμός διαδραμόντος χρόνου – αναστολή λειτουργίας δικαστηρίων για την προστασία της δημόσιας υγείας από την πανδημία του κορωνοϊού COVID-19

ΣτΕ (Τμ. Ε΄) απόφαση αριθμ. 100/2024, 22.01.2024

Στην επίμαχη διαφορά, το Συμβούλιο της Επικρατείας (εφεξής: ΣτΕ) κλήθηκε να εξετάσει αίτηση επιδίκασης χρηματικής αποζημίωσης ως δίκαιης ικανοποίησης για την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη η αιτούσα λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας δίκης.

Ειδικότερα, η αιτούσα με την από 16.03.2018 αίτηση ακύρωσης ζήτησε την ακύρωση της τεκμαιρόμενης σιωπηρής απόρριψης της από 22.11.2017 αίτησής της προς το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, δυνάμει της οποίας αιτήθηκε την καταβολή αποζημίωσης, ή εναλλακτικώς την απαλλοτρίωση ή ανταλλαγή των τριών ιδιοκτητων ακινήτων της με άλλα, αντίστοιχης εμπορικής αξίας, λόγω του ουσιώδους περιορισμού και της στέρησης της κατά προορισμό χρήσης τους, υπό το πρίσμα του ν. 3028/2002.

Η υπόθεση προσδιορίστηκε για τη δικάσιμο της 5ης Φεβρουαρίου του 2020, ενώ η Διοίκηση κατέθεσε τις απόψεις της και τον διοικητικό φάκελο στις 19.06.2020. Το δικαστήριο χορήγησε 11 αναβολές αυτεπαγγέλτως, 3 εκ των οποίων χορηγήθηκαν ενόψει του μέτρου της αναστολής λειτουργίας του δικαστηρίου για την προστασία της δημόσιας υγείας από τον κίνδυνο περαιτέρω διασποράς του κορωνοϊού COVID-19, και δη κατά τα χρονικά διαστήματα από 16.05.2020 έως 31.05.2020, από 30.11.2020 έως 07.12.2020 και από 16.03.2021 έως 22.03.2021 (συνολικά περίπου 10 μήνες). Εν τέλει, η υπόθεση συζητήθηκε στις 14.12.2022, η διάσκεψη έλαβε χώρα στις 22.12.2022 και η υπ' αριθμ. 441/2023 απόφαση δημοσιεύθηκε στις 15.03.2023. Με την απόφαση αυτή ακυρώθηκαν η σιωπηρή απόρριψη της Διοίκησης επί της αίτησης, καθώς και η απόφαση του αρμοδίου οργάνου με την οποία, εν συνεχεία, απορρίφθηκε και ρητώς το αίτημα, ως προς το σκέλος της χρηματικής αποζημίωσης.

Το ΣτΕ, εξετάζοντας τον διαδραμόντα χρόνο από την κατάθεση της επίμαχης αίτησης ακύρωσης, έκρινε ότι τα χρονικά διαστήματα, κατά τα οποία αναβλήθηκε η συζήτηση της υπόθεσης χάριν προστασίας της δημόσιας υγείας, δεν εκτείνονταν σε μεγάλη χρονική διάρκεια σε σύγκριση με τον συνολικό χρόνο εκδίκασης της υπόθεσης. Εξ ου και ο μη υπολογισμός τους δεν επηρεάζει το ύψος της αποζημίωσης που τυχόν θα επιδικασθεί. Συνεπώς, η κρίσιμη περίοδος για την εξέταση περί του αν συντρέχει ή όχι υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης εκκινεί από τις 23.03.2018 και λήγει στις 15.03.2023, ότε και δημοσιεύθηκε η σχετική απόφαση, και συνιστά το καταληκτικό σημείο της διαδικασίας. Βάσει των ανωτέρω, η διαδικασία διήρκεσε σχεδόν 5 έτη.

Επιπρόσθετα, έγινε δεκτό ότι η αιτούσα δεν συνετέλεσε με τη συμπεριφορά της στην καθυστέρηση της εκδίκασης της υπόθεσης. Από την άλλη, η Διοίκηση συνέβαλε σε μικρό βαθμό στην επιβράδυνση του δικαστικού αγώνα με την κατάθεση των απόψεών της και του διοικητικού φακέλου στο δικαστήριο στις 19.06.2020.

Περαιτέρω, το επίδικο ζήτημα της ακυρωτικής διαφοράς συναρτώταν κατά βάση με τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες υποβάλλεται και καθίσταται εξεταστέο από τη Διοίκηση αίτημα ιδιοκτήτη ακινήτου για την αποζημίωσή του με εναλλακτικούς τρόπους σε περίπτωση επιβολής περιορισμών στο ακίνητο. Παρότι πρόκειται για ένα ζήτημα που έχει ήδη αντιμετωπιστεί νομολογιακά, δεν κρίθηκε απλή ή ευχερής η επίλυσή του, λαμβάνοντας υπόψη τα διάφορα στοιχεία του φακέλου που έπρεπε να αξιολογηθούν.

Τέλος, αν και το αντικείμενο της υπόθεσης δεν συνδεόταν με τον βιοπορισμό και τη διαβίωση της αιτούσας, σχετιζόταν με το δικαίωμα ιδιοκτησίας της και τη ματαίωση ενάσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας της αιτούσας επί της επίμαχης έκτασης. Ως εκ τούτου, το διακύβευμα της υπόθεσης ήταν σημαντικό για την αιτούσα.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το δικαστήριο κατέληξε ότι το χρονικό διάστημα που διήρκεσε η εκδίκαση της επίμαχης αίτησης ακύρωσης δεν ικανοποιεί τις απαιτήσεις της «εύλογης διάρκειας» της δίκης, σύμφωνα με το άρθρο 57 του ν. 4055/2012 και το άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Η εν λόγω καθυστέρηση προκάλεσε ηθική βλάβη στην αιτούσα και κρίνεται δικαιολογημένη η επιδίκαση σε αυτήν εύλογου χρηματικού ποσού για την αποκατάστασή της.

Για τον υπολογισμό της χρηματικής αποζημίωσης, το δικαστήριο συνεκτίμησε την προκύπτουσα από τα διαθέσιμα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής πτώση του βιοτικού επιπέδου στην Ελλάδα κατά τα τελευταία έτη, η οποία συνδέεται με τον σοβαρότατο κλονισμό της δημοσιονομικής ισορροπίας του Ελληνικού Κράτους. Στο πλαίσιο αυτό, η κρινόμενη αίτηση έγινε εν μέρει δεκτή και επιδικάστηκε στην αιτούσα το ποσό των 3.000 ευρώ ως δίκαιη ικανοποίηση για την ηθική βλάβη που υπέστη από την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης. Το παρεπόμενο αίτημα για την επιδίκαση οποιουδήποτε φόρου κρίθηκε ανεπείριστο και, ανεξαρτήτως της αοριστίας του, είναι απορριπτέο.

Παρατηρήσεις

*Λυδία Παπαγιαννοπούλου**

I. Εισαγωγή

Η έκδοση μιας δίκαιης απόφασης με υπερβολική καθυστέρηση είτε λόγω αδράνειας είτε λόγω μεγάλης αργοπορίας στην απονομή δικαιοσύνης αντίκειται στη δίκαιη δίκη, ναρκοθετώντας την αποτελεσματικότητα και αξιοπιστία της δικαιοσύνης και ενέχοντας τον κίνδυνο εξομοίωσης με αρνησιδικία¹.

Η αρχή της ταχύτητας στην απονομή της δικαιοσύνης ερείδεται στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ², με το οποίο, αφενός, αναγνωρίζεται ένα δικαίωμα διαδικαστικής υψής σε κάθε άτομο να εκδικασθεί η υπόθεσή του εντός εύλογου χρόνου³, αφετέρου, θεμελιώνεται η υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να οργανώσουν το δικαιοδοτικό τους σύστημα κατά τρόπο που οι δικαστικοί αγώνες να έχουν εύλογη διάρκεια⁴. Περαιτέρω, το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ, μία εκ των ψηφίδων της απαιτούμενης ένδικης προστασίας, κατοχυρώνει το δικαίωμα κάθε προσώπου σε μια αποτελεσματική προσφυγή ενώπιον μιας εθνικής αρχής. Εκ του συνδυασμού των άρθρων 6 και 13 της ΕΣΔΑ ανακύπτει ένα διφυές καθήκον των συμβαλλομένων κρατών να διαφυλάξουν (α) την απονομή της δίκαιης δίκης σε εύλογο χρονικό διάστημα και (β) την

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΛΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

¹ ΕΔΔΑ *Scordino κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 36813/97), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύνοψης, παρ. 224· Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) – Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σ. 243· ΕΔΔΑ *Kudla κατά Πολωνίας* (Προσφυγή Νο 30210/96), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 2000, παρ. 148.

² Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 243· ΕΔΔΑ *Von Maltzan και λοιποί κατά Γερμανίας* (Προσφυγές Νος 71916/01, 71917/01 και 10260/02), απόφαση της 2ας Μαρτίου 2005 του Τμήματος Ευρείας Σύνοψης, παρ. 132· ΕΔΔΑ *Süssmann κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 20024/92), απόφαση της 16ης Σεπτεμβρίου 1996 του Τμήματος Ευρείας Σύνοψης, παρ. 55.

³ Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, άρθρο 6 παρ. 1 (συνέχεια). Η εύλογη διάρκεια της δίκης, σε: Ι. Σαρμάς / Ξ. Κοντιάδης / Χ. Ανθόπουλος, ΕΣΔΑ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2021, σ. 287.

⁴ Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 243· ΕΔΔΑ *Süssmann κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 20024/92), απόφαση της 16ης Σεπτεμβρίου 1996 του Τμήματος Ευρείας Σύνοψης, παρ. 55· ΕΔΔΑ *Bottazzi κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 34884/97), απόφαση της 28ης Ιουλίου 1999, παρ. 22· ΕΔΔΑ *Muti κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 14146/88), απόφαση της 23ης Μαρτίου 1994, παρ. 15.

εξασφάλιση του κατάλληλου νομικού αμυντικού οπλοστασίου στην περίπτωση υπέρμετρης καθυστέρησης της δίκης.

Στην εθνική δικαιοταξία, η αναγκαιότητα απονομής δικαιοσύνης σε εύλογο χρονικό διάστημα αποκτά συνταγματικό περιβλήμα στο άρθρο 20 του Συντάγματος⁵ και αποτελεί συνιστώσα του δικονομικού δικαιώματος στη δικαστική προστασία. Θεμέλιο του δικαιώματος αυτού είναι η αρχή του κράτους δικαίου και εκτείνεται στην πολιτική, ποινική και διοικητική δίκη⁶. Μάλιστα, η έγκαιρη παροχή δικαστικής προστασίας αφορά όλα τα στάδια της δίκης⁷.

II. Η βραδύτητα στην απονομή της δικαιοσύνης ως παραβίαση της ΕΣΔΑ: Μια τριγωνική διαλεκτική σχέση ΕΔΔΑ - εθνικών δικαστηρίων - νομοθετικής εξουσίας ως προς την επιτάχυνση των εθνικών δικών

Παρά την ύψιστη σημασία του δικαιώματος στην εύλογη διάρκεια δίκης στο δικαιοσύνη οικοδόμημα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: ΕΔΔΑ) κλήθηκε να αντιμετωπίσει έναν τεράστιο όγκο υποθέσεων με αντικείμενο την παραβίαση του εν λόγω δικαιώματος. Στο πλαίσιο αυτό, με την ιδιαίτερος εκτεταμένη νομολογία του, είχε την ευκαιρία να αποκρυσταλλώσει την αρχή της εύλογης διάρκειας της δίκης και να διαπλάσει αναλυτικά, αφενός, τις προϋποθέσεις στοιχειοθέτησης της παραβίασης αυτής, αφετέρου, τα μέτρα που μπορούν να λάβουν τα κράτη προς αντιμετώπιση της παθογένειας.

Ούτως, εκκινεί μια πολύ σημαντική διαλογική σχέση μεταξύ του ΕΔΔΑ και των συμβαλλομένων κρατών. Ειδικότερα, στην περίπτωση διάγνωσης αυτού του συστημικού προβλήματος, το ΕΔΔΑ διεξάγει διάλογο τόσο με τα εθνικά δικαστήρια, δίδοντας τις κατάλληλες ερμηνευτικές οδηγίες, όσο και με τη νομοθετική εξουσία, υποδεικνύοντας σε αδρές γραμμές τα κατάλληλα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Προς συμμόρφωση στις επιταγές αυτές, εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών να προβλέψουν τα κατάλληλα μέτρα και αναγνωρίζεται ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης. Τα μέτρα αυτά μπορεί να είναι τόσο προληπτικά όσο και κατασταλτικά⁸.

Βέβαια, η λήψη αυτών των μέτρων από το συμβαλλόμενο κράτος δεν συνεπάγεται και παραβίαση του ΕΔΔΑ από τον έλεγχο της περαιτέρω πορείας τους στην εθνική έννομη τάξη, δεδομένου ότι τόσο η εφαρμογή όσο και η ερμηνεία αυτών θα πρέπει να συνάδουν με τις επιταγές της ΕΣΔΑ και τη νομολογία του ΕΔΔΑ⁹. Στο πλαίσιο αυτό, το τελευταίο ανάγεται σε τελικό κριτή της αποτελεσματικότητας των εισαχθέντων μέτρων, ελέγχοντας τον βαθμό που καθιστούν εφικτή την επίτευξη της απόφασης από το επιληφθέν δικαστήριο¹⁰.

Παρατηρείται, λοιπόν, να εξελίσσεται ένας πολύ ενδιαφέρων τριγωνικός διάλογος με αντικείμενο την εύλογη διάρκεια της δίκης, που εκκινεί από το ΕΔΔΑ, κατόπιν (αν)αποκρίνονται τα εθνικά κοινοβούλια και τα δικαστήρια, ενώ ο διάλογος κλείνει με το ΕΔΔΑ, το οποίο θα έχει τον τελευταίο λόγο. Σε αυτόν τον διάλογο, έναν επικουρικό-συντονιστικό ρόλο διαδραματίζει και η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, που παρακολουθεί την εκτέλεση των αποφάσεων του Δικαστηρίου (άρθρο 46 ΕΣΔΑ). Ο

⁵. Η. ΚΟΥΒΑΡΑΣ, Άρθρο 20 §1: Δικαίωμα δικαστικής προστασίας, σε: ΣΠ. Βλαχόπουλος / Ξ. Κοντιάδης / Γ. Τασόπουλος, *Σύνταγμα: Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Ηλεκτρονική έκδοση, Ιανουάριος 2023, σσ. 29-30, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/wp-content/uploads/2023/02/%CE%86%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF-20-%CF%80%CE%B1%CF%81.-1-me-cover.pdf>.

⁶. Δ. ΡΑΙΚΟΣ, *Επιτάχυνση της διοικητικής δίκης και διήθηση στο πεδίο των ενδίκων μέσων*, ΔιΔικ, 2004, σ. 1151.

⁷. Ibid, σ. 1151.

⁸. Ι. ΣΑΡΜΑΣ, *Η δίκαιη ισορροπία*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2018, σ. 114· ΕΔΔΑ *Kudla κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 30210/96), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 2000, παρ. 146-160· ΕΔΔΑ *Scordino κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 36813/97), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 183-192· ΕΔΔΑ *Τεχνική Ολυμπιακή κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 40547/10), απόφαση της 1ης Οκτωβρίου 2013, παρ. 37, 41.

⁹. Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, *ό.π.*, σ. 301.

¹⁰. ΕΔΔΑ *Grzincic κατά Σλοβενίας* (Προσφυγή No 26867/02), απόφαση της 3ης Μαΐου 2007, παρ. 95.

διάλογος αυτός επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά μέχρι την πλήρη συμμόρφωση του κράτους με τις επιταγές του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

III. Η υπέρμετρη διάρκεια της δίκης στους ελληνικούς δικαιοδοτικούς κόλπους στο στόχαστρο του ΕΔΔΑ και συμμόρφωση της Ελλάδας στις διεθνείς υποχρεώσεις της

Η Ελλάδα έχει απασχολήσει πλειστάκις το ΕΔΔΑ για τη συστηματική καταστρατήγηση του δικαιώματος της εύλογης διάρκειας της δίκης. Επί μακρόν, το ΕΔΔΑ διαπίστωνε επανειλημμένως τόσο την καθυστερημένη απονομή δικαιοσύνης από τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα όσο και την παντελή έλλειψη του αναγκαίου αμυντικού μηχανισμού¹¹, που θα επέτρεπε στους διαδίκους να παραπονεθούν για την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της διαδικασίας¹², επισημαίνοντας ότι η παρεχόμενη από το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ προστασία είναι ανεπαρκής προς τούτο¹³. Η πρώτη υπόθεση που ήχθη ενώπιον του ΕΔΔΑ για την έλλειψη ενός τέτοιου μηχανισμού ήταν η υπόθεση *Κόντη - Αρβανίτη κατά Ελλάδας*¹⁴, ενώ ακολούθησαν πολυάριθμες αποφάσεις που επιβεβαίωναν αυτήν την ανίατη κατάσταση, όπως η υπόθεση *Τσουκαλάς κατά Ελλάδας*¹⁵.

Παρά τις αλληπάλληλες καταδίκες της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ, εξακολουθούσε να διαιωνίζεται η καταστρατήγηση της αρχής της εύλογης διάρκειας της δίκης, εξαναγκάζοντας το ΕΔΔΑ να καταφύγει στη διαδικασία έκδοσης «πιλοτικών» αποφάσεων σε βάρος της Ελλάδας¹⁶. Ούτως, διαγνώσθηκε συστημικό πρόβλημα ως προς την εύλογη διάρκεια της διοικητικής δίκης με την απόφαση *Αθανασίου κ.α. κατά Ελλάδας*^{17,18} λόγω της επανειλημμένης παραβίασης των απορρευσών εκ του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ υποχρεώσεων. Διαπιστώθηκε δε ότι παραβιάζεται παράλληλα και το άρθρο 13 της Σύμβασης ενόψει της μη θέσπισης ενδίκου βοηθήματος που θα έδιδε τη δυνατότητα στους προσφεύγοντες να πετύχουν την ικανοποίηση του δικαιώματός τους να εκδικαστεί η υπόθεσή τους εντός εύλογου χρόνου.

Εν συνεχεία, διαπιστώθηκε αντίστοιχο συστημικό πρόβλημα και στους κόλπους της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας με τις αποφάσεις *Μιχελιουδάκης κατά Ελλάδας*¹⁹ και *Γλύκαντζη κατά Ελλάδας*²⁰, αντίστοιχα.

Τελικά, η Ελλάδα συμμορφώθηκε στις ως άνω διεθνείς υποχρεώσεις της με την ψήφιση του ν. 4055/2012 στη διοικητική δικαιοδοσία²¹, εισάγοντας έναν συνδυασμό προληπτικού και κατασταλτικού μηχανισμού²², και δη την αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης (άρθρα 53-58 ν. 4055/2012) και την αίτηση για

¹¹. Ε. ΣΑΛΑΜΟΥΡΑ, Το δικαίωμα διεξαγωγής της δίκης εντός εύλογου χρόνου και η αποκατάσταση της «τεκμαιρόμενης» βλάβης του διαδίκου, ΝοΒ, 2009, σ. 2019 επ.

¹². ΕΔΔΑ *Κόντη-Αρβανίτη κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 53401/99), απόφαση της 10ης Απριλίου 2003, παρ. 29-30· ΕΔΔΑ *Τσουκαλάς κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 12286/08), απόφαση της 22ας Ιουλίου 2010, παρ. 34· ΕΔΔΑ *Κυριαζής κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 35806/07), απόφαση της 4ης Ιουνίου 2009, παρ. 28.

¹³. Β. ΧΕΙΡΔΑΡΗ, Η Ελληνική πλευρά του δικαστηρίου του Στρασβούργου, ΝοΒ, 2009, σ. 2026.

¹⁴. Α. ΑΡΓΥΡΟΣ, Η δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας της δίκης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 12.

¹⁵. Α. ΑΡΓΥΡΟΣ, ό.π., σ. 12.

¹⁶. Α.-Λ. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 250· Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, ό.π., σ. 302.

¹⁷. ΕΔΔΑ *Αθανασίου κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 50973/08), απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2010.

¹⁸. Σ. ΘΑΝΟΥ, Ο ξανακερδισμένος χρόνος; Σχόλιο στην απόφαση ΕΔΔΑ *Αθανασίου/Ελλάδα*, ΕφημΔΔ, 2011, σ. 233.

¹⁹. ΕΔΔΑ *Μιχελιουδάκης κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 54447/10), απόφαση της 3ης Απριλίου 2012. Μάλιστα, προς υποβοήθηση στο έργο του νομοθέτη, ανέφερε εν συντομία έτερα νομοθετικά συστήματα που ρυθμίζουν το ζήτημα αυτό (βλ. παρ. 29-36).

²⁰. ΕΔΔΑ *Γλύκαντζη κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 40150/09), απόφαση της 30ής Οκτωβρίου 2012, παρ. 62-83.

²¹. Μάλιστα, στην αιτιολογική έκθεση του νόμου αναφέρεται ότι η Ελλάδα κατέχει το θλιβερό προνόμιο να είναι 4η κατά σειρά μεταξύ των 47 κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης που συστηματικά και κατ' επανάληψη παραβιάζει τον εύλογο χρόνο στην απονομή της δικαιοσύνης και έχει ήδη καταβάλει 8.420.822,00 ευρώ για χρηματικές αποζημιώσεις και ηθική ικανοποίηση κατόπιν καταδικαστικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ.

²². Γ. ΔΕΛΛΗΣ, Η Διοικητική Δικαιοσύνη σε αναζήτηση ταχύτητας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σ. 221 επ.

επιτάχυνση της εκδίκασης της υπόθεσης (άρθρα 59-60 ν. 4055/2012). Περαιτέρω, με τα άρθρα 1-7 του ν. 4239/2014, η ελληνική έννομη τάξη ανταποκρίθηκε στις σχετικές υποχρεώσεις της και ως προς τις ποινικές και πολιτικές δίκες, καθώς και το Ελεγκτικό Συνέδριο, ενισχύοντας το οπλοστάσιο των ενδιαφερομένων με την αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρμετρης καθυστέρησης της δίκης, χωρίς, όμως, να θεσπίζεται το προληπτικό νομοθετικό εργαλείο της αίτησης επιτάχυνσης της διαδικασίας.

Στη συνέχεια, το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Τεχνική Ολυμπιακή κατά Ελλάδα*²³ αξιολόγησε τη συμβατότητα των εισαχθέντων με τον ν. 4055/2012 μέτρων προς την ΕΣΔΑ υπό το πρίσμα του άρθρου 35 παρ. 3 και 4 της ΕΣΔΑ περί εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Το Δικαστήριο, προβαίνοντας σε έναν ενδελεχή έλεγχο του δυσπόστατου μηχανισμού του ν. 4055/2012, κατέληξε ότι πληρούνται οι απαιτήσεις του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ. Ομοίως, με την απόφαση *Ξυνός κατά Ελλάδα*²⁴, το ΕΔΔΑ προέβη σε έλεγχο των διατάξεων του ν. 4239/2014, διαγιγνώσκοντας την αποτελεσματικότητα του υιοθετηθέντος μηχανισμού, μολονότι δεν θεσμοθετήθηκε δυνατότητα επιτάχυνσης της διαδικασίας, αντίστοιχη της προβλεπόμενης στον ν. 4055/2012.

IV. Αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης (άρθρα 53-58 ν. 4055/2012)

Στα άρθρα 53 έως 58 ν. 4055/2012 θεσπίζεται η αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης, η οποία ασκείται ανά βαθμό δικαιοδοσίας και στρέφεται κατά του Ελληνικού Δημοσίου, εκπροσωπούμενου από τον Υπουργό Οικονομικών. Με τις διατάξεις αυτές υφαιίνεται το κανονιστικό πλέγμα της ως άνω αίτησης.

Τα κριτήρια υπολογισμού της εύλογης διάρκειας της δίκης θεσπίζονται στο άρθρο 57 παρ. 1 ν. 4055/2012 και αντιστοιχούν σε εκείνα που έχει διαπλάσει το ΕΔΔΑ²⁵. Ειδικότερα, συναξιολογείται (α) η συμπεριφορά των διαδίκων κατά την εξέλιξη της συγκεκριμένης δίκης, (β) η πολυπλοκότητα της υπόθεσης από δικονομική και ουσιαστική άποψη, (γ) η στάση των αρμοδίων κρατικών αρχών και (δ) η σημασία της υπόθεσης για τον αιτούντα.

Σύμφωνα με το άρθρο 57 παρ. 2 ν. 4055/2012, η κρίση του δικαστηρίου τριχοτομείται στα εξής στάδια²⁶: Αρχικά, το δικαστήριο ελέγχει αν η αίτηση έχει ασκηθεί παραδεκτώς και αν συντρέχει παραβίαση του δικαιώματος του αιτούντος για ταχεία απονομή της δικαιοσύνης λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της εκάστοτε διοικητικής δίκης βάσει των ανωτέρω κριτηρίων²⁷. Στην περίπτωση που το δικαστήριο διαγνώσει παραβίαση του εν λόγω δικαιώματος, αποφαινεται σε δεύτερο στάδιο αν απαιτείται να καταβληθεί χρηματικό ποσό για τη δίκαιη ικανοποίηση του αιτούντος ή αν αρκεί μόνη η διαπίστωση της καταστρατήγησης του ως άνω δικαιώματος για την επαρκή ικανοποίηση του αιτούντος²⁸ με σχετική αιτιολογημένη απόφαση²⁹. Εάν κριθεί ότι απαιτείται η επιδίκαση χρηματικής αποζημίωσης, το δικαστήριο μεταβαίνει στο τρίτο και τελευταίο στάδιο της δικαιοδοτικής κρίσης του, κατά το οποίο καθορίζει το ύψος του ποσού, λαμβάνοντας, ιδίως, υπόψη το υπερβαίνον διάστημα του εύλογου χρόνου για την εκδίκαση της υπόθεσης και την ενδεχόμενη ικανοποίηση του αιτούντος από έτερα προβλεπόμενα στην κείμενη νομοθεσία μέτρα.

²³. ΕΔΔΑ *Τεχνική Ολυμπιακή κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 40547/10), απόφαση της 1ης Οκτωβρίου 2013, παρ. 36-58.

²⁴. ΕΔΔΑ *Ξυνός κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 30226/09), απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2014, παρ. 33 επ.

²⁵. Αιτιολογική έκθεση του ν. 4055/2012.

²⁶. ΣτΕ 2457/2020, σκ. 8.

²⁷. Βλ. ΣτΕ 944/2021, 228/2020, 230/2020, 1437/2020, 1421/2020, 182/2019.

²⁸. ΕΔΔΑ *Αναστασιάδης και λοιποί κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 45823/08), απόφαση της 18ης Απριλίου 2013, παρ. 43· ΕΔΔΑ *Φεργαδιώτη-Ριζάκη κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 27353/09), απόφαση της 18ης Απριλίου 2013, παρ. 27· ΣτΕ 4467/2012, παρ. 5, ΣτΕ 1/2013 (Μον.), παρ. 4.

²⁹. ΕΔΔΑ *Scordino κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 36813/97), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύλληψης, παρ. 204.

Λεκτέον ότι, όπως έχει διευκρινίσει το ΕΔΔΑ, ο εθνικός δικαστής τελεί σε σαφώς καλύτερη θέση για να αποφανθεί περί της ύπαρξης και του εύρους της επικαλούμενης υλικής ζημίας³⁰. Ωστόσο, η κατάσταση διαφοροποιείται στην περίπτωση της ηθικής βλάβης. Το ΕΔΔΑ έχει αναγνωρίσει νομολογιακά ένα ισχυρό μεν, μαχητό δε τεκμήριο, σύμφωνα με το οποίο η υπερβολική διάρκεια μιας διαδικασίας επιφέρει ηθική βλάβη³¹. Μάλιστα, το κριτήριο αυτό θεωρείται ιδιαίτερα ισχυρό σε περίπτωση υπερβολικής καθυστέρησης στο στάδιο της εκτέλεσης από το κράτος μιας απόφασης που εκδόθηκε εναντίον του, λόγω της αναπόφευκτης απογοήτευσης που προκύπτει από την αδιαφορία του κράτους για την υποχρέωσή του να εκπληρώσει το καθήκον του και του γεγονότος ότι ο προσφεύγων έχει ήδη προβεί σε δικαστική διαδικασία και έχει επιτύχει³².

V. Η σημασία της υπό σχολιασμό απόφασης στην εξέλιξη της νομολογίας της εύλογης διάρκειας της δίκης

Στην υπό σχολιασμό απόφαση, τίθεται επί τάπητος έτι μία φορά το ζήτημα της υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης. Το ΣτΕ αξιοποιεί τα ρητώς προβλεπόμενα στο άρθρο 57 παρ. 1 κριτήρια και ακολουθεί απαρέγκλιτα τα στάδια διαμόρφωσης της δικανικής κρίσης σύμφωνα με το άρθρο 57 παρ. 2 ν. 4055/2012, επιβεβαιώνοντας τις παγιωμένες νομολογιακές γραμμές του. Ειδικότερα, ξεκινώντας από το πρώτο στάδιο ελέγχου των κριτηρίων για τη διαπίστωση παραβίασης του δικαιώματος σε ταχεία απονομή της δικαιοσύνης, έγινε δεκτό ότι η αιτούσα δεν συνέβαλε με τη συμπεριφορά της στην καθυστέρηση της διαδικασίας, σε αντίθεση με τη Διοίκηση, η οποία κατέθεσε το έγγραφο με τις απόψεις της και τον διοικητικό φάκελο δύο χρόνια μετά την κατάθεση της αίτησης, ούτως ασκώντας μια μικρή συμβολή στην επιβράδυνση του χρόνου εκδίκασης της υπόθεσης. Ως προς την πολυπλοκότητα της υπόθεσης, το ΣτΕ δεν ενέμεινε αποκλειστικά στο ότι είχε ήδη εξετασθεί νομολογιακά το βασικό επιλυθέν ζήτημα που απτόταν κυρίως των προϋποθέσεων υποβολής και εξέτασης αιτήματος ιδιοκτήτη ακινήτου για την αποζημίωσή του, στην περίπτωση επιβολής περιορισμών στο ακίνητο κατ' εφαρμογή της αρχαιολογικής νομοθεσίας. Αντ' αυτού, προχώρησε -ορθώς- σε εξέταση των διάφορων στοιχείων του φακέλου που έπρεπε να αξιολογηθούν, διαγιγνώσκοντας ότι δεν ήταν απλή ή ευχερής η επίλυση του κρίσιμου ζητήματος. Τέλος, κρίθηκε ότι ήταν σημαντικό το διακύβευμα της υπόθεσης για την αιτούσα, διότι, αν και δεν σχετιζόταν με τον βιοπορισμό και την επιβίωσή της, συνδεόταν με το δικαίωμά της στην ιδιοκτησία και τη ματαίωση άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας επί της επίμαχης έκτασης. Βάσει των ανωτέρω, διαπιστώθηκε η παραβίαση του δικαιώματος της αιτούσας στην εύλογη διάρκεια της διοικητικής δίκης.

Μεταβαίνοντας στο δεύτερο στάδιο ελέγχου ως προς την ανάγκη δίκαιης ικανοποίησης της αιτούσας, έγινε δεκτό ότι η αιτούσα υπέστη ηθική βλάβη λόγω αυτής της καθυστέρησης, για την αποκατάσταση της οποίας δικαιολογείται η επιδίκαση εύλογης χρηματικής αποζημίωσης.

Στο πλαίσιο αυτό, στο τρίτο και τελευταίο στάδιο καθορίστηκε το ύψος του ποσού αυτού στις 3.000 ευρώ. Μάλιστα, για τον υπολογισμό της αποζημίωσης, το Δικαστήριο δεν απέστη της καθιερωμένης συναφούς νομολογίας του, συνεκτιμώντας την πτώση του βιοτικού επιπέδου που συνδέεται με την οικονομική ύφεση και τον σοβαρότατο κλονισμό της δημοσιονομικής ισορροπίας του Ελληνικού Κράτους κατά τα τελευταία έτη (από το 2010 έως και σήμερα)³³.

Στο σημείο αυτό, είναι αξιοπρόσεκτο το ιδιαίτερος χαμηλό ποσό που είθισται να επιδικάζεται στους ενδιαφερόμενους ως αποζημίωση για την ηθική βλάβη που υπέστησαν από την υπέρμετρη διάρκεια της δίκης, όπως και στην προκειμένη περίπτωση, με συνέπεια να μην μπορεί να αποκατασταθεί η προκληθείσα βλάβη. Αδιαμφισβήτητα, ο εθνικός δικαστής είναι ο

³⁰. ΕΔΔΑ *Αθανασίου κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 50973/08), απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2010, παρ. 57· ΕΔΔΑ *Burdov κατά Ρωσίας* (αρ. 2) (Προσφυγή No 33509/04), απόφαση της 4ης Μαΐου 2009, παρ. 100.

³¹. ΕΔΔΑ *Rutkowski και λοιποί κατά Πολωνίας* (Προσφυγές Nos 72287/10, 13927/11 και 46187/11), απόφαση της 7ης Ιουλίου 2015, παρ. 182· ΕΔΔΑ *Dimitrov και Hamanov κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγές Nos 48059/06 και 2708/09), απόφαση της 10ης Μαΐου 2011, παρ. 125· ΕΔΔΑ *Wasserman κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 21071/05), απόφαση της 10ης Απριλίου 2008, παρ. 50.

³². ΕΔΔΑ *Burdov κατά Ρωσίας* (αρ. 2) (Προσφυγή No 33509/04), απόφαση της 4ης Μαΐου 2009, παρ. 100.

³³. Βλ., ενδεικτικά, ΣτΕ 611/2022, 2991/2020, 1507/2020, 1275/2014, 1423/2014, 3151/2013.

πλέον αρμόδιος να καθορίσει την αποζημίωση που θεωρεί εύλογη, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των πραγματικών περιστατικών και περιστάσεων και ερείδοντας την κρίση του στους κανόνες της κοινής πείρας και λογικής. Μάλιστα, με βάση την πάγια νομολογία, επιτρέπεται δε η επιδίκαση ελαττωμένου ποσού σε σύγκριση με εκείνο που θα επιδίκαζε το ΕΔΔΑ, στην περίπτωση που το τελευταίο είχε επιληφθεί της υπόθεσης³⁴. Μολαταύτα, αυτή η ευχέρεια του δικαστή δεν είναι άνευ όρων και ορίων, αλλά τελεί υπό την προϋπόθεση ότι το ποσό της αποζημίωσης δεν θα είναι πολύ μικρότερο ενός εύλογου ορίου και θα τελεί σε συνάρτηση με τη νομική παράδοση και το βιοτικό επίπεδο του συμβαλλόμενου κράτους³⁵, ενώ απαιτείται η σχετική δικαιοδοτική κρίση να εκδοθεί άμεσα, να είναι αιτιολογημένη και να εκτελεσθεί ταχύτατα³⁶. Δυστυχώς, όμως, παρατηρείται στη δικαστηριακή πρακτική να γίνεται κατάχρηση αυτής της ευελιξίας και να επιδικάζονται πενιχρά αποζημιωτικά ποσά, υπό τον μανδύα του φθίνοντος βιοτικού επιπέδου και της οικονομικής ύφεσης της Ελλάδας, ούτως εκμηδενίζοντας την ίδια την ουσία της αίτησης του ν. 4055/2012 που έγκειται στην αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστη ο ενδιαφερόμενος από τον πολύχρονο δικαστικό αγώνα.

Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιμετώπιση του ζητήματος του υπολογισμού των χρονικών διαστημάτων κατά τα οποία αναβλήθηκε η εκδίκαση της υπόθεσης λόγω της προσωρινής αναστολής των δικονομικών προθεσμιών για την εξάλειψη της πανδημίας COVID-19. Ως προς το ζήτημα αυτό, παρατηρείται μια διχοστασία στους νομολογιακούς κόλπους. Κατά τη μία νομολογιακή γραμμή, τοιούτα διαστήματα θα πρέπει να αφαιρούνται από τον υπολογισμό του διαδραμόντος χρόνου, εφόσον η εν λόγω καθυστέρηση οφείλεται επί της ουσίας σε λόγο ανωτέρας βίας, χωρίς να συνεκτιμώνται καθόλου η διάρκεια αυτών των διαστημάτων και οι λοιπές περιστάσεις εν γένει³⁷. Από την άλλη πλευρά, εντοπίζεται μια έτερη νομολογιακή κατεύθυνση, κατά την οποία δεν αφαιρούνται αυτόματα τα εν λόγω χρονικά διαστήματα, αλλά αξιολογείται η διάρκεια αυτών σε σχέση με τον συνολικό χρόνο εκδίκασης της υπόθεσης. Στο πλαίσιο αυτό, έχει κριθεί ότι τα διαστήματα αναβολής της συζήτησης της υπόθεσης λόγω των επιβληθέντων περιοριστικών μέτρων για την εξάλειψη του κορωνοϊού δεν ήταν μεγάλης διάρκειας εν συγκρίσει με τη συνολική διάρκεια της δίκης, με αποτέλεσμα ο μη υπολογισμός τους να μην ασκεί επιρροή στο ύψος της τυχόν επιδικαζόμενης αποζημίωσης³⁸. Συνεπεία τούτου, στην κρίσιμη χρονική περίοδο για τη διακρίβωση συνδρομής ή όχι υπέρβασης της εύλογης διάρκειας συνυπολογίζεται και το διάστημα κατά το οποίο ανεστάλη η λειτουργία των δικαστηρίων για την εξάλειψη της πανδημίας. Αυτή τη δεύτερη γραμμή επισφράγισε το ΣτΕ και στην επίμαχη υπόθεση, καταλήγοντας ότι εκ των 11 αναβολών οι 3 που δόθηκαν ενόψει της αναστολής λειτουργίας των δικαστηρίων για την εξάλειψη του κορωνοϊού και αντιστοιχούσαν περίπου σε 8 μήνες, δεν ήταν μεγάλης χρονικής διάρκειας σε σχέση με τον συνολικό χρόνο του δικαστικού αγώνα, εξ ου και συνυπολογίσθηκαν.

Η δεύτερη νομολογιακή στάση αντιμετωπίζει στην ουσία τα χρονικά διαστήματα αναβολής της εκδίκασης της υπόθεσης λόγω των μέτρων κατά του κορωνοϊού με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζει τα διαστήματα αποχής δικηγόρων³⁹ ή διενέργειας εκλογών⁴⁰, ιδίως σε υποθέσεις όπου έχουν δοθεί πολυάριθμες αναβολές. Αυτή η κατεύθυνση φαίνεται ορθότερη, καθότι ευθυγραμμίζεται περισσότερο με τις απαιτήσεις εκτίμησης του εύλογου χρόνου εκδίκασης μιας

³⁴. ΕΔΔΑ *Cocchiarella κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 64886/01), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 97.

³⁵. ΣτΕ 421/2021, 2991/2020, 2638-39/2020, 2457/2020, 2260/2019, 2150/2019, 1507/2020, 1437/2020, 1421/2020, 1390/2020.

³⁶. ΣτΕ 2457/2020.

³⁷. Στο πλαίσιο αυτό, αφαιρέθηκε χρονικό διάστημα 1 μήνα και 26 ημερών (ΣτΕ 215/2022), 9 μηνών και 3 ημερών (ΕφΠατρ 239-240/2023), 8 μηνών και 21 ημερών (ΜΕΦΑθ 424/2023) και 6 μηνών και 26 ημερών (ΕιρΡοδ 1/2023), που αντιστοιχούσε σε αναβολές που δόθηκαν στο πλαίσιο της λήψης έκτακτων μέτρων προστασίας της δημόσιας υγείας έναντι του κορωνοϊού COVID-19.

³⁸. ΣτΕ 995/2022. Στην προκειμένη περίπτωση, δεν αφαιρέθηκε διάστημα περίπου 9 μηνών.

³⁹. ΣτΕ 944/2021, 421/2021, 1437/2020, 1421/2020, 231/2020, 230/2020, 228/2020, 2638-2639/2020, 1461/2019, 1462/2019, 1176/2019.

⁴⁰. ΣτΕ 231/2020, 228/2020, 1176/2019, 182/2019.

υπόθεσης, ο οποίος πρέπει να κρίνεται *in concreto*, ανάλογα με τις περιστάσεις της υπόθεσης εν συνόλω. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι παράγοντες που προσδιορίζουν τη χρονική εξέλιξη της υπόθεσης και οι ιδιαίτερες συνθήκες αυτής σφαιρικά, χωρίς να αρκεί μόνον η μεμονωμένη ημερολογιακή ανάγνωση του κρίσιμου χρονικού διαστήματος⁴¹.

VI. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η βραδύτητα στην απονομή της δικαιοσύνης συνιστά ένα από τα μείζονα διαρθρωτικά προβλήματα του ελληνικού δικαιοδοτικού συστήματος, όπως άλλωστε αποδεικνύεται περίτρανα από τον τεράστιο όγκο σχετικών υποθέσεων. Η αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση του ν. 4055/2012 αποτέλεσε σίγουρα ένα σημαντικό βήμα προς την αντιμετώπιση της παθογένειας. Με την υπό σχολιασμό απόφαση ενισχύεται η εκτενέστατη συναφής νομολογία, ενώ παράλληλα δίδεται απάντηση στο οριακό ζήτημα του συνυπολογισμού ή μη των χρονικών διαστημάτων αναβολής εκδίκασης της υπόθεσης ενόψει των ληφθέντων μέτρων για την προστασία της δημόσιας υγείας.

Παρά ταύτα, εξακολουθεί να διαιωνίζεται το ζήτημα της επιδίκασης ιδιαίτερος χαμηλών αποζημιωτικών ποσών, που διακινδυνεύει την ίδια την ουσία του θεσμού. Δεδομένου ότι το δικαιοδοτικό έργο δέον να ασκείται με βασική πυξίδα τον σκοπό του νόμου και την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, θα πρέπει να επιδικάζονται μεγαλύτερα ποσά που αναλογούν στην ηθική βλάβη που υπέστη ο ενδιαφερόμενος από την υπέρμετρη καθυστέρηση του δικαστικού αγώνα. Με τον τρόπο αυτό, θα καταστεί δυνατή η επίρρωση της αποτελεσματικότητας της αίτησης και η ενδυνάμωση της δικαστικής προστασίας, ενώ η Ελλάδα θα εναρμονίζεται ουσιαστικά με τις διεθνείς υποχρεώσεις της.

⁴¹. ΜΕΦΑΘ 1388/2022.